

Hvem er gårdbrukere, og hvorfor er de det?

Hele ni av ti gårdbrukere er menn. Kvinneandelen er noe høyere blant de yngste, og den øker, men svakt. De fleste gårdbrukere er middelaldrende. Nesten alle har vokst opp på gård. Bare to av fem er heltidsbønder, og like mange har annet hovedyrke. Åtte av ti gårdbrukere mener de bidrar med noe positivt til samfunnet. To av tre føler det som en plikt å drive gården videre.

Torkil Løwe

Innledning

Tre artikler i dette nummer av Samfunnsspeilet gir et innblikk i norske gårdbrukeres identitet, arbeidsforhold og livskvalitet. Artikkelen er et ledd i en kartlegging av status og endringer i landbruksbefolkningens levekår, på oppdrag av Norges forskningsråd. Bakgrunnen er Stortingets ønske om mer kunnskap om landbruksnæringens utøvere, som lenge har vært underlagt et betydelig effektiviserings- og omstillingspress. Gårdbrukerfamilierne er også en sosiologisk interessant gruppe der yrke, livsstil, bolig, familieband og identitet er usedvanlig tett sammenvevd (Melberg 2003, Rye 2000).

Gårdbrukere er ...

En "gårdbruker" er en som har hovedansvaret for driften av et gårdsbruk (se boks). Vi unngår det uklare begrepet *bonde* som noen mener burde forbeholdes gårdbrukere med hele eller hoveddelen av sitt arbeid eller inntekt knyttet til gårdsbruket, mens andre vil si at alle som bor på en gård er "bønder". Men vi avviser ikke bondebegrepet helt. Med "kornbønder" og "melkebønder" mener vi gårdbrukere på bruk der korn eller melk er den viktigste produksjonen. "Heltidsbønder" og "hobbybønder" er gårdbrukere uten annet arbeid, eller med hovedyrke utenfor bruket. Med "landbruksbefolkningen" mener vi gårdbrukere og deres ektefeller/samboere.

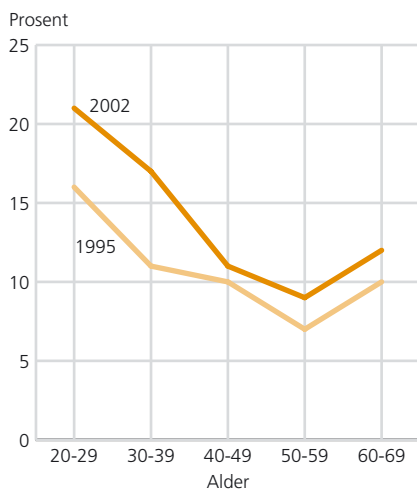
Gifte

Syv av ti gårdbrukere er gift mens en av ti er samboere. Gårdbrukere er stort sett like ofte etablert i parforhold som andre, og dette gjelder begge kjønn. Eldre gårdbrukere er riktignok noe oftere enslige enn andre, særlig dersom vi sammenligner med sysselsatte. Andelen samboere er lavere blant gårdbrukere enn i befolkningen ellers, og forskjellen er størst blant yngre.

Menn

Dømt ut fra andelen kvinnelige gårdbrukere, som bare er 12 prosent, er næringen langt fra preget av likestilling. Kvinneandelen er riktignok noe høyere blant yngre gårdbrukere, og den øker (figur 1). Bare to av tre av dem som overtok en odelsgård mellom 1999 og 2001 var menn (Rogstad 2002). Dette har sammenheng med at odelsloven ga brødre forrang fremfor søstre inntil 1974 da loven ble endret slik at kvinner født etter 1. januar 1965 fikk samme rett som sine brødre til å overta gården. Dermed må vi regne med at kvinneandelen blant yngre og middelaldrende gårdbrukere vil øke betydelig i tiden fremover.

Figur 1. Kvinneandel blant gårdbrukere i ulike alder. 1995 og 2002. Prosent

Kilde: Levekårsundersøkelsen for landbruksbefolkningen 1995 og 2002.

Torkil Løwe er førstekonsulent i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for demografi og levekårsforskning (torkil.love@ssb.no).

I sin beste alder

Som figur 2 viser er de fleste gårdbrukere i 40- eller 50-åra, og bare en av 20 er mellom 20 og 29 år. Andelen unge gårdbrukere er lav både i forhold til befolkningen generelt, andre yrkesgrupper (Statistisk sentralbyrå 2004) og sysselsatte alt i alt (figur 2). Andelen over 70 år er særlig lav, så lav at vi ikke kan gi pålitelige opplysninger om denne aldersgruppen. Alderssammensetningen må sees på bakgrunn av at man må vente (til foreldrene gir seg eller trapper ned) før man overtar gården, og at gårdsarbeid er fysisk tungt slik at mange eldre utelukkes (se artikkel om arbeidet på gården).

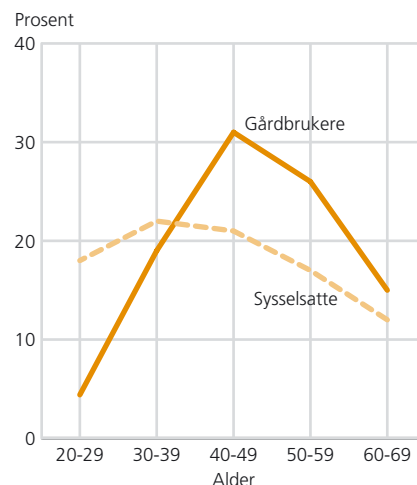
Arbeider utenfor bruket

Andelen heltidsbønder blir stadig mindre (Løwe 2003), og i dag har flertallet av gårdbrukerne en annen yrkesidentitet i tillegg til det å være "bonde". Fire av ti gårdbrukere er heltidsbønder i den forstand at gårdsdriften er eneste inntektsgivende arbeid. Av de resterende seks har to biyrke ved siden av sitt hovedyrke på bruket mens fire er "hobbybønder", det vil si har hovedyrke utenfor bruket. Sannsynligheten for at en gårdbruker kombinerer gårdsdriften med annet arbeid avhenger av gårdens størrelse og hvilken produksjon som drives (Løwe 2003). De fleste som ikke har melkekyr, eller som har mindre enn 100 mål, har annet hovedyrke. Det er dessuten klare generasjonsforskjeller i graden av yrkeskombinasjon, og kjønn og utdanningsnivå har også betydning (Løwe 2003).

Har vokst opp på gård

Bondeyrket går som kjent i arv, og tre av fire gårder overtas på odel. Det er selvfølgelig ikke slik at alle "bondebarn" blir bønder selv, men rekrutteringsmønsteret er særegent sammenlignet med andre yrkesgrupper. Ni av ti gårdbrukere har vokst opp på landsbygda, åtte av ti på gård og syv av ti på bruket de nå driver (tabell 1). Rekrutteringsmønsteret er det samme for alle generasjoner, og synes med dette ikke å ha vært i endring. Kvinnelige gårdbrukere rekrutteres oftere utenfra i den forstand at de kommer fra et annet bruk, eller fra mer urbane strøk, enn sine mannlige kollegaer (tabell 1).

Figur 2. Gårdbrukeres og andre sysselsattes aldersfordeling. 2002. Prosent

Kilde: Levekårsundersøkelsen for landbruksbefolkningen 2002 og Levekårsundersøkelsen 2002 (tverrsnitt).

Tabell 1. Oppvekst blant mannlige og kvinnelige gårdbrukere. 2002. Prosent

	Kvinne	Mann	Alle
Vokste opp på dette bruket	42	72	69
Vokste opp på et annet gårdsbruk	23	14	15
Vokste opp på bygda, men ikke på gård	13	8	8
Har ikke vokst opp på bygda, eller har bare bodd der i mindre deler av oppveksten ..	21	7	9
N	186	1 360	1 546

Om undersøkelsene

Datagrunnlaget er to landsomfattende levekårsundersøkelser gjennomført i 1995 og 2002 av Statistisk sentralbyrå. Utvalgene er uavhengige og teller henholdsvis 1 401 og 1 552 gårdbrukerfamilier. Disse ble intervjuet om arbeidsforhold, økonomi, helse, boforhold, materielle goder, uformelt arbeid, bruk av kommunale tjenester, sosialt nettverk, fritidsvaner samt vurderinger av fremtiden, tilværelsen og ulike aspekter ved denne. Mange av spørsmålene i 2002-undersøkelsen er sammenlignbare med undersøkelsen fra 1995, og med de vanlige levekårsundersøkelsene for befolkningen generelt. Utvalgene ble trukket på grunnlag av søknader om produksjonstilskudd i jordbruket, noe alle med dyr eller jordbruksareal i drift har rett på. Det er ingen krav om at en viss andel av inntekten eller arbeidstiden for noen av husholdningsmedlemmene skal være knyttet til bruket. Dette betyr at det benyttes en vid definisjon av gårdbruker og landbruksbefolkning.

Både søkeren/den produksjonsansvarlige, heretter kalt *gårdbruker*, og andre husholdningsmedlemmer ble intervjuet. I 1995 ble gårdbruker og eventuell ektefelle eller samboer samt andre som arbeidet regelmessig på gården og deres eventuelle ektefelle eller samboere, intervjuet. I 2002 ble bare gårdbruker og ektefelle/samboer intervjuet. De fleste gårdsbrukene fikk besøk av en intervjuer, mens resten av intervjuene foregikk per telefon, om lag 10 prosent i 1995 og om lag 50 prosent i 2002.

2002-undersøkelsen omfatter gårdsbruk der det ble søkt om produksjonstilskudd i jordbruket i 2001, og der det var minst 20 mål jordbruksareal i drift uavhengig av antall dyr på gården, eller minst 5 mål og et nærmere bestemt antall dyr. 1995-undersøkelsen omfatter gårdsbruk registrert i Landbruksregistret dette året med minst 5 mål eller et visst antall dyr. For å sikre sammenlignbarhet er bruksstørrelse og dyretall avgrenset i analysene av 1995-undersøkelsen til bruk med minst 20 mål eller 5 mål pluss dyr i samsvar med 2002-undersøkelsen. Svarprosenten var 84 i 1995 og 79 i 2002, som er ualminnelig høyt. Undersøkelsene er nærmere beskrevet i Løwe (1998) og Vågane (2002).

Referanser

Løwe, T. (1998): *Levekår i landbruket*, Rapporter 98/25, Statistisk sentralbyrå.

Løwe, T. (2003): Lange arbeidsdager for gårdbrukeren. *Økonomiske analyser 6/2003*, Statistisk sentralbyrå.

Melberg, Kjersti (2003): *Landbruket som livsform: gårdbrukerparets levekår og livskvalitet*, Rapport 18/2003. Rogalandforskning.

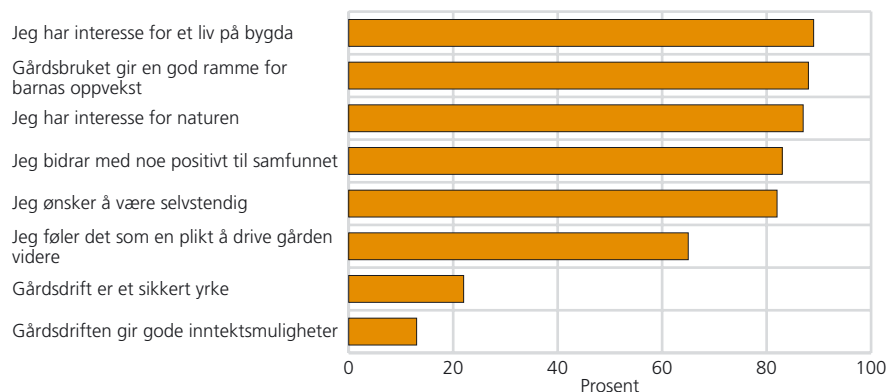
Rogstad, B. (2002): *Likestilling og landbruk; Status og utvikling i 2002*. Notat nr. 19 2002. NILF.

Rye, J.F. (2000): *Hvorfor bråker bøndene når de har det så bra? En studie av sammenhengene mellom levekår og livskvalitet i landbruket*. Rapport 3/00. Senter for bygdeforskning.

Statistisk sentralbyrå (2004): www.ssb.no/emner/06/01/yrkeaku/.

Vågane, L. (2002): Levekårsundersøkelse blant landbruksbefolkningen 2002; Dokumentasjonsrapport. Notater 2002/77. Statistisk sentralbyrå.

Figur 3. Årsaker til at man driver gårdsbruk. Andel gårdbrukere som er enige (har svart seks til ti på en ti-delt skala) i ulike utsagn. Prosent

Kilde: Levekårsundersøkelsen for landbruksbefolkningen 2002.

Mange drives av plikt

Vi ba gårdbrukerne ta stilling til en rekke konkrete grunner for hvorfor man er, og fortsetter å være, gårdbruker (figur 3). Ikke overraskende er det bare en av ti som mener at "gårdsdriften gir gode inntektsmuligheter". Videre hevder bare to av ti at "gårdsdrift er et sikkert yrke". Når de aller fleste oppfatter sitt eget yrke som usikkert og lite innbringende (se artikkel om livskvalitet i dette nummer av Samfunnsspeilet), må vi lete etter andre og ikke-materielle grunner for yrkesvalget. Syv av ti fremhever "interesse for matproduksjon", mens både "interesse for naturen", "god ramme for barns oppvekst" og "interesse for et liv på bygda" er vesentlige motiver for ni av ti gårdbrukere. Åtte av ti mener at de i gårdbrukerrollen "bidrar med noe positivt til samfunnet". To av tre "føler det som en plikt å drive gården videre". Hensynet til foreldre, forfedre og kommende generasjoner synes derfor å veie tungt for mange norske gårdbrukere.

